

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ Й ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОГРАНИЧЧЯ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглянуто феномен соціокультурної периферії в контексті розвитку євроінтеграційних процесів. Зроблено акцент на унікальності української етнокультурної та ментальної моделі, яка детермінується історичним розвитком. Наголошено на необхідності врахування цих феноменів в умовах євроінтеграції України.

Ключові слова: етнокультурне пограниччя, інтеграція, етнокультурний маргінес, ментальність.

В статье рассматривается феномен социокультурной периферии в контексте развития евроинтеграционных процессов. Акцентируется внимание на уникальности этнокультурной и ментальной модели, детерминированной историческим развитием. Подчеркнута необходимость учета этих феноменов в условиях евроинтеграции Украины.

Ключевые слова: этнокультурное пограничье, интеграция, этнокультурный маргиналь, ментальность.

The article deals with the phenomenon of sociocultural periphery in the context of the European integrational processes development. The special attention has been paid to the uniqueness of ethnocultural and mental models which are determined by historical development. The emphasis has been put on the necessity of considering these phenomena in the conditions of Ukrainian-European Integration.

Keywords: ethnocultural periphery, integration, marginality ethnocultural, mentality.

Гуманітарна наука останніх десятиліть пройшла точку неповернення в напрямі антропо- та культуроцентралізації. У наш час будь-які явища історичного, соціального, культурного та іншого характеру розглядаються в безпосередньому зв'язку з людиною, її світом. Така зміна ключових векторів досліджень детермінувала низку новітніх інтерпретацій і переосмислень уже сформованих та усталених теорій. Значною мірою ці процеси наклали свій відбиток на теорії, які репрезентують історію, культурологію, соціологію, політологію та ін.

З огляду на динаміку соціально-політичних мутацій у Східній Європі та феномени соціально-політичної турбулентності, слід звернути увагу на український культурно- та соціально-політичний простір, який, без перебільшення, заслуговує на прискіпливе вивчення. Така необхідність зумовлена історико-культурною, географічною та ментальною унікальністю.

Роки української незалежності позначилися процесом пошуку Україною свого місця у світовому геополітичному просторі, проте на нього впливає чимала кількість економічних, політичних, культурних, соціальних чинників. Для адекватного вирішення нагальних проблем, пов'язаних з євроінтеграційними прагненнями України, варто послатися на історичні умови формування української нації та держави, ментально-культурні особливості народу та їх вплив на перебіг політичних процесів.

У світлі політичних подій на європейському континенті актуальності набуло питання євроінтеграції країн – претендентів та України. Упродовж останнього десятиліття в цьому напрямі було докладено багато зусиль як світової спільноти, так і прогресивних сил України, проте фахівці з політології, соціології, культурології стверджують, що українці все ще не готові до інтеграції, виявляють пасивність, незацікавленість політичним життям [7]. Хоча цей постулат є дискусійним, усе ж причину

варто шукати в особливостях історичного розвитку українського народу, його культурі, традиціях, ментальності. У цьому контексті слід виділити аспект, який потребує глибокого аналізу, а саме феномен політичного та соціокультурного пограниччя. Власне воно відіграло домінуючу роль у процесі формування українського народу та державності.

Хоча Україна є географічним центром Європи, усе ж вона розвивалася на пограниччі західного та східного світів і не була епіцентром і законодавцем європейської історії та політики. Сценарії української історії і політики писалися за межами України, і лише події останніх місяців демонструють соціально-політичну зрілість і самодостатність, а також потребу та спроможність самостійно приймати рішення державного характеру. Власне дослідження феномену соціокультурної маргінальності дасть змогу глибше зрозуміти перебіг подій, сутність проблем, що загострилися в українському суспільстві, і допоможе знайти шляхи їх адекватного розв'язання.

Іншою проблемою, яка вимагає вирішення, є готовність європейської політичної, економічної, соціокультурної системи до інтеграції України. Очевидно, що європейська спільнота повинна концептуально “перезавантажитися” і налаштуватися на приєднання України не декларативно чи формально. Процес уходження України не може копіювати моделі Польщі, Румунії, Болгарії чи інших країн, а повинен бути виключно індивідуальним, з урахуванням українських реалій. Для України такою реалією є її політико-економічна маргінальність. Безумовно, таке формування може викликати негативну реакцію частини науковців чи політиків, але є фактом, що лише на початку ХХІ ст. Україна викристалізувала внутрішню геометрію сил, адекватну структуру самосвідомості, духовно-інтелектуальної зрілості не до формування маргінально-містечкової, хугірської мікро-

системи, а до креативного укладення глобальної соціокультурної, економічної, політичної, правової системи.

Феномен пограниччя культур досліджували такі науковці, як К. Чижевський, Ф. Ратцель, Ф. Тернер, Ф. Барт, Г. Красовська, С. Ульяш, Е. Сміт та ін. В Україні вивченню цієї теми присвячено дослідження О. Шевчука, Н. Олійника, Я. Мельника, В. Кочана, О. Сухомлинова та ін. Більшість дослідників вважають, що між різними типами культур нема чіткої демаркаційної лінії, яка б їх розділяла, а існує перехідна зона, так зване “культурне пограниччя”, де формується своєрідна сурогатна форма культури, діють своєрідні закони еволюції. Пограниччя тлумачиться як географічний простір, або ж як простір, де взаємодіють різні культури, історії, релігії, мови, але найважливішою його ознакою все ж є уповільнення еволюційних процесів та збереження патріархально-архаїчних моделей, заінстальованих в усіх складниках культурно-ментальної та соціополітичної системи. Тому пограниччя можна вважати соціокультурним феноменом, який репрезентовано локалізованістю та соціальною, культурною, економічною, політичною специфікою. Його слід розглядати не як фізичний чи географічний простір, а як простір соціокультурний.

Таким чином, “пограниччя” – це соціокультурна, етносоціальна сфера, розташована на межі культур, етносів, певних політичних утворень [2, 3]. Із цього приводу С. Ульяш зазначає, що на такому пограниччі із часом виникає особливий тип суспільства та його культури. Довготривалі явища й процеси взаємопроникнення або різних форм зіткнення культур впливають на формування нового типу особистості з властивою йому свідомістю. Проникнення та змішування культур перетворює пограниччя на перехідний простір, своєрідний міст між взаємними цінностями культур [13]. Саме такий “простір” за умов толерантного чи цивілізовано-

демократичного оточення має неабияку цінність, оскільки є носієм складників, які зазвичай утрачає цивілізована система, що стала на шлях інтенсивного розвитку. Власне, це “оточення” формує умови збереження виживання такої підсистеми й дає гарантії повноцінного співіснування, гальмує волюнтаристсько-асимілятивні динаміки.

Формування української культури відбувалося під впливом саме таких тенденцій, оскільки географічно Україна знаходилася на перетині великих торговельних шляхів і політичних зацікавлень, однак була дещо віддалена від великих культурно-політичних центрів як західного, так і східного світу, тобто була на їх периферії. У цьому контексті практично всі дослідники сходяться на думці, що коли будь-яка периферія не потрапляє під сильний вплив центру, то там зазвичай розвиваються явища й процеси, “які є альтернативними щодо ідеологічних засад центру, формується нова ідентичність, ознакою якої є свідомість пограниччя” [6, 12]. На думку Є. Свенх, центр є місцем концентрації та згущування властивих рис і цінностей, які в міру віддаленості підлягають розрідженню. На пограниччі культури відчуваються постійні зовнішні впливи, які із часом модифікуються у специфічну регіональну субкультуру [12].

Навіть більше, особливістю цих еволюційних зон, як зазначалося вище, є сповільненість еволюційних динамік, які відбуваються прямо пропорційно: чим віддаленіший регіон, тим більше в ньому спостерігається архаїчних феноменів, темпи розвитку гальмуються саме залежно від ступеня віддаленості. У цьому контексті яскраво демонстративною є доля “окраїн” у Радянському Союзі у 20–30-ті рр. ХХ ст., де була оголошена війна селянству, був штучно створений голод, який став основним сценарієм “приручення” інертних і політично індиферентних мас, яким паралельно нав’язувалася “пролетарсь-

ко-революційна свідомість”. Зауважимо, що не міста-мегаполіси, не індустріальні центри залишалися без хліба, а території, які були житницями й у великих кількостях продукували основний засіб виживання – хліб, де, власне, він і стає найбільшим дефіцитом. Голод і смерть стають основною детермінантою, яка виводить народні маси з аполітичного стану й змушує активно виконувати програми, нав’язані зовнішньою силою. З точки зору психології, голодомори були “ідеальною формою” впливу та примусу на аграрне населення Східної Європи, що в найкоротші терміни змінили ментальність, яка формувалася століттями й була позначена особливою інертністю.

Між українськими регіонами існують відмінності, які постали не стільки під впливом географічно-цивілізаційних “розломів”, скільки внаслідок історико-політичних і соціально-економічних трансформацій, тобто поступового освоєння, заселення та інтеграції різних територій українцями. Українські регіони відчутно різняться тим, наскільки вони зазнали впливів і були денаціоналізовані іншими соціокультурними масивами. Між регіонами України існують ментальні, суспільно-поведінкові, культурно-звичаєві та економіко-політичні відмінності, які здебільшого зумовлені тим же чинником різнотермінового перебування певних регіонів у лоні чужих держав [1].

Ментальність селянства, яка домінує серед українців, спрямована на формування константної соціокультурної системи. Життя підпорядковане ритмам природи, циклічність стає формою мислення і буття, колективної свідомості й історичної пам’яті, які іноді актуалізуються й забезпечують живучість старих міфів, архетипів та стереотипів [6, 17]. Ці ментальні особливості, окрім позитивної схильності до працьовитості, миру, споглядання, часто є причиною пасивності, безвольності, невизначеності українців. І саме ці чинники варто брати

до уваги у вирішенні проблем, які на-зріли в сучасній Україні.

Процес приєднання України до Європейського Союзу, окрім реформування всіх сфер життя, вимагає вольового зусилля української політичної еліти, громадян і, зрештою, лідерів ЄС. Ураховуючи геополітичний формат України, її історичне минуле та соціокультурні особливості, імператив з боку Європи набуває великої актуальності, оскільки системно самоорганізуватися та зробити рішучий крок до європейської інтеграції через соціально-ментальну різновекторність буде складно й супроводжуватиметься внутрішнім дисбалансом. На думку багатьох європейських лідерів, припинення перемовин і призупинення процесу зближення з Україною було б помилкою. Рішуче прагнення переконати Євросоюз у необхідності поглиблення відносин і співробітництва з Україною роблять Литва, Польща та інші держави, враховуючи справедливі претензії та вимоги, які висуває ЄС. Натомість такі країни, як Німеччина, скептично ставляться до подібних поступок.

У рамках проблеми євроінтеграції України слід враховувати чинник, який став ключовим у процесі формування етнокультурного та геополітичного – соціокультурне пограниччя. Будучи географічним центром Європейського світу, Україна відіграє важливу роль у його функціонуванні. Проте слід враховувати, що Україна впродовж своєї історії залишалася на периферії політичного й культурного життя Європи, радше була привабливим смаколикком, за який билися могутні імперії. Це зумовило формування специфічного ментакультурного ландшафту.

Проте події останніх років, особливо кінця 2013 – початку 2014 рр., свідчать про те, що в український соціокультурний простір улився потужний струмінь нових прогресивних тенденцій, витоком яких є Західна Європа і США, – демократичні системи. Резуль-

татом цього є значною мірою несподіваний для правлячого режиму й для світової спільноти спротив українських мас у різних регіонах країни, який справедливо можна назвати “українською весною” за зразком “арабської весни”.

Отож слід зазначити, що входження в європейське співтовариство України докорінно відрізнятиметься від, скажімо, польського сценарію. Бо Польща – це держава, яка існувала й розвивалася під впливом європейських цінностей, поруч із культурними й політичними центрами. Навіть більше, якщо впродовж тривалого часу ця держава не була політичним епіцентром на карті Європи, то була носієм ідеї великодержавності, чим не позначилась історія України. Тому ця країна швидко пододала “больовий поріг”, який мав місце в процесі інтеграції. У випадку України домінуючі для неї цінності недостатньою мірою відповідають цінностям європейським, оскільки сформовані вони в умовах того ж таки соціокультурного пограниччя.

Історичні умови розвитку Української держави склалися таким чином, що як загалом країна, так і її території еволюціонували на пограниччі великих імперій, відмежовано від центрів політичного та культурного життя. Це призвело до формування низки ознак і відмінностей як між окремими українськими регіонами, так і з державами західного світу. Ці відмінності зумовлюють проблеми у сфері політичного й суспільного життя, а найбільше у процесі євроінтеграційної динаміки і, очевидно, потребують адекватної інтерпретації та вирішення.

Отже, український соціокультурний простір наділений низкою специфічних рис, які сформувалися в умовах соціокультурного й геополітичного пограниччя та якісно відрізняють його від держав Європи. Їх слід враховувати в політичному житті держави, особливо в контексті перебігу подій кінця 2013 – початку 2014 рр. Будучи географічним

центром Європи, Україна відіграє важливу роль у житті європейського континенту, і цю роль не можна мінімізувати. У свою чергу, Європа повинна бути готовою до входження України з її соціо-політичними та ментакультурними реаліями, які не мають аналогів у межах Європи.

Євроінтеграційні процеси в сучасній Україні відбуваються під впливом економічних, політичних чинників, а також за умов актуальності такого феномену, як соціокультурне пограниччя, яке стало одним із визначальних аспектів формування Української держави, проте недостатньою мірою досліджене й часто не враховується сучасними українськими та зарубіжними політиками й науковцями.

1. *Баган О.* Наша різноманітність: загроза чи взаємозбагачення / О. Баган // *Діалог*. – 2008.
2. *Гуль М.* Феномен пограниччя: соціокультурний аспект [Електронний ресурс] / М. Гуль. – Режим доступу : <http://eprints.oa.edu.ua/1354>.
3. *Кіндратець О.* Ризики українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Кіндратець. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1623>.
4. *Мельник Я.* Прологмени до українського дискурсу: етнокультурний, політичний та лінгво-семіотичний аспекти / Ярослав Григорович Мельник, Наталія Володимирівна Криворучко. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 259 с.
5. *Кочан В. М.* Проблема границ и пограничья в социокультурных исследованиях конца XIX–XX вв. / В. М. Кочан // *Вестник СевГТУ. Философия* : сб. науч. тр. – 2008. – Вып. 86. – С. 70–73.
6. *Сухомлинов О. М.* Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему / О. М. Сухомлинов. – Донецьк : Юго-Восток Лтд, 2008. – 212 с.
7. *Ткаченко І.* Європейська перспектива: тернистий шлях України до Європи [Електронний ресурс] / І. Ткаченко // Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2376>.
8. *Україна не буде готова до інтеграції протягом трьох наступних поколінь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/articles/ukraina_ne_bude_gotova_do_integratsii_z_yes_protyagom_troh_nayblyzhchyyh_pokolin_20645.html.
9. *Україну нельзя ставить перед выбором “или ЕС, или Россия”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/power/2013/12/18/948860.html>.
10. *Чижевський К.* Від кордону до самого центру : (Ідея кордону в європейській традиції) [Електронний ресурс] / К. Чижевський. – Режим доступу : <http://www.anthropos.net.ua/jspui/bitstream/123456789/256/1/tzyz.doc>.
11. *Шевчук О.* Ідентичність в умовах культурного пограниччя: головні риси та можливості розвитку [Електронний ресурс] / О. Шевчук. – Режим доступу : <http://lib.ru/book/85-materiali-mizhnarodnoyi-naukovoyi-konferenciyi-problemi-kulturnoyi-identichnosti-kralyuk-p-m/21-identichnist-v-umovax-kulturnogo-pogranichchya-golovninbsp-risi-ta-mozhливosti-rozvitku.html>.
12. *Święch J.* Kresy i centrum / J. Święch // *O dialogu kultur wspólnot kresowych*. – Rzeszów, 1998. – S. 52.
13. *Uliasz S.* O literaturze kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice / S. Uliasz. – Rzeszów, 2001. – S. 10–11.